

նորդն եւ արքեպիսկոպոսն էր, որուն յիշատակը պահպանած են կարգ մը արձանագրութիւններ նոյն Մենաստանի որմերու վրայ: Նա ծանօթ է նաեւ գրասէրի համբաւով այլ եւ այլ ձեռագիրներէ, գրուած իր յանձնարարութեամբ⁹:

1664 թուին կը ստանայ Ձեռագիրս Յովհաննէս Կարճաւանեցի, որուն մասին է կարեւոր յիշատակագրութիւնս (թղ. 291ա). «Պատմութիւնս Ղեւոնդեայ եւ Գրեքս Եւագրեա եւ վերջին Պատմութիւնս Վրացեաց յիշատակ է Յովհաննու Կարճաւանեցոյ¹⁰, որ փոխալ կայր. վերստին նորոգեցի եւ կազմել ետու սիրելոյն իմոյ Շմաւոն վարդապետի լոռեցոյ, ի թվիս ՌՃԺԳ (1664) ի փառս Բրիտտոսի. որք վայելէք, յիշես՛ Վիք ի Բրիտտոս»: Ոչ շատ յետոյ (1670°) ձեռագիրս կ'իյնայ Վարդան Բաղիչեցոյ ձեռքը, որ կը նուիրէ զայն ի դուռն Ս. Էջմիածնի 1690ին: Վարդանի խօսքերն են. «Չստացող գրոցս որ կոչի Ղեւոնդ պատմագիր եւ Վրաց պատմագիր եւ Ս. Հօրն անպատուորացն Եւագրի բանք եւ խրատք բազում: Որ եւ Վարդան վարդապետս Բաղիչեցի ստացայ ի հալալ արդեանց իմոց. եւ ետու գիշատակ ի դուռն սուրբ Էջմիածնի ի փրկութիւն հոգւոյ իմոյ. որք ընթեռնուք եւ օգտիք ի սուրբ գրոցս, յիշեցէք ի Բրիտտոս

⁹ Ի «Թուին ՁԻԸ (1279) եղև հայր Համագաստ: Այս Համագաստ բազում արդիւնս արար եւ զուճք կան զեռ եւս (ի մենաստանս Յովհաննու ի եւ վարդապետս զարեւոյն ի յիշատակս Բրիտտոսի. նուրբամբ. եւ էր ինքն յազգէ Մամիկոնեաց, այր փառասէնք եւ ահարկու տեսողացն: Չայս ուսաք ի բազում գրոց յիշատակարանաց եւ յարձանաց (ի մագրութիւն. Գ. 30 (Էջմիածնի): Համեմատէ անդ Չարսիայի Համագաստ իրեն յաջորդ ունեցաւ Մտորագրութիւն Կ. Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Արարատայ. Բ. (Էջմ. 1842), էջ 112: Ալիշան Այրա-համար հոգացած է 1289 թուին Մեծ Սոկրատ եւ Արուսեանց Պատմութիւն (Տէր-Մովսէսեան, Սոկրատ, 1903, էջ 10). 1293ին Աղաթանգեղոս եւ Յաճախապատարանի ձեռագիր պատմագիրները. Zeitschr. f. armenische Philologie, II, 294. հմտ. եւ Աղաթանգեղոս լամբրոսեոյ Մագմոսաց Մեկնութիւնը (Յովսէփեան՝ Քարաէգ հայ հնագրութեան, 42): Ասոնք պահուած են այժմ Էջմիածնի Մատենադարանին մէջ:

¹⁰ Կարճաւանեցի Յովհաննէս եղբայրն է Շոտոսի Ս. Կարապետ վանքի առաջնորդ Եսայի վարդապետի: Կը պատահէր իրեն 1660ին Էջմիածնի, Յովսէփոսի Պատմութիւնն շրջական Պատմագրագոյ (հմտ. Սիրական, էջ 305):

ղեակիչեցի Վարդան վարդապետն եւ զձեռագրսն իւր. ամէն. ի թվին ՌՃԺԹ»:

Ձեռագրին այս պատմութիւնէն յայտնի կ'ըլլայ, որ Էջմիածնի օրինակը արտագրուած է Սարգիս գրչէն Յովհաննավանքի համար 1279—1311 շրջանին. գրչութեան տեղը անծանօթ կը մնայ: 1664 թուին արդէն անխնամ, փտած հանգամանքի մէջ տէր կ'ըլլայ անոր Յովհաննէս Կարճաւանեցի, որ զեղեցիկ հոգատարութեամբ նորոգել եւ կազմել կու տայ զայն իւր աշակերտին Լոռեցի Շմաւոն վարդապետին: Նորոգութիւնը կատարուած է ոչ միայն փաստուած թղթերու զոյճ աւելցնելով ձեռագրութեամբ եւ ինքնաւար կազմով, այլ եւ աղճատուած թղթերու վերստին արտագրութեամբ¹¹: Ուսուցչապետը չէ նշանակած դժբախտաբար Շմաւոն վարդապետի նոր արտագրութեամբ նորոգած թղթերը: Որքան այժմ յիշողութիւնս կը ներէ հաստատել, յատկապէս Ձեռագրին սկիզբը տեսած է այգալիսի նորոգութիւն: Հնագոյն ձեռագրի առաջին թուղթը կ'երեւայ թէ շատ փաստուած վիճակի մէջ գտնուած է. այս պատճառաւ ալ Շմաւոն վարդապետ հարկ տեսած է ի նորոյ արտագրել ընթեռնի սողերը: Որովհետեւ թղ. 1—2 ամբողջութեամբ եւ թղ. 3ա այժմ անգիր են (նորոգողէն մուծուած), ուստի կարելի է մտածել թէ նախնական օրինակին 3ա—3բ (թերեւս նաեւ 2ա—2բ) փաստուած երեսներէն հարկը 17 սող յաջորդած է փրկել: Դժուարին է ընդունիլ գոնէ 3բ թղթի համար թէ Սարգիս գրչի ալ ճիշդ այսպէս երկրորդ երեսէն սկսած ըլլայ իւր օրինակութիւնը:

Այս հանգամանքի մէջ հասած է Ձեռագիրս (1670ի^o) Բաղիչ, Ամիրզոյրու վանքը, բանասէր եւ պատմասէր Բաղիչեցի Վարդան վարդապետի ձեռքը: Սա, ինչպէս կ'երեւայ, համաձայն իր գովելի սովորութեան, հոգալով անկէ նոր արտագրութիւն մը, սկզբնապէս յանձնած է Էջմիածնի միաբաններու խնամքին, որոնք արդեամբք ալ պահած եւ հասցուցած են մինչեւ մեր օրերը:

Սարգիս գրչի զաղափար-օրինակը կորսուած է այժմ: Մեղի ծանօթ բոլոր օրինակները ծագած են Շմաւոն Լոռեցոյ նոր

¹¹ Վրաց Պատմութեան վերջը թերթերու անկումը Ն. Մառ կը համարէ փտութեան հետեւութիւն. Ամասն. Ուղեւ., էջ 21:

լողած այս Ձեռագրէն, ուրեմն 1664էն յետոյ:

Վարդան Բաղիչեցի, Ամիրզոյրու վանքի վարդապետական գրեանց ցուցակին մէջ (Արարատ 1903, էջ 180, հրատ. Ս. Տէր-Յարեան) կը յիշէ հետեւեալ օրինակները:

2. «Եւ մինն է¹ Կոնդակն Տաթևու՝ Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի պատմագիրք, եւ² Ղեւոնդ պատմագիրք եւ³ Վրաց պատմագիրք եւ⁴ Սմբատ գիրք, ի մի տուփ»:

3. «Եւ մինն է¹ Ձեռք պատմագիրք եւ ի հետն² Ստեփաննոսի Տարօնացոյն որ է Ասողիկն, եւ միւս³ Ղեւոնդ պատմագիրք, եւ միւս⁴ Վրաց պատմութիւն, եւ միւս⁵ Մխիթարայ Այրիվանեցոյ պատմագիրք, եւ միւս⁶ Օրպէլեանց պատմութիւն (իմա՝ Ստ. Օրպէլեանի ԿԵ գլուխը Մեսրոպ Երեցու ներսիսի վարուց հետ). այս է պատմագիրք ի մի տուփ»:

Ասոնք հաւանօրէն օրինակուած են նոյն վանքին մէջ նոյն Վարդանայ յանձնարարութեամբ: Ուշագրութեան արժանի է որ երկու օրինակներու մէջ ալ կը յիշուի Վրաց պատմութիւնը, որով կը յայտնուի ծագումը Ա. օրինակէն:

Այս օրինակները չկան այժմ հրատարակի վրայ:

4. Էջմիածնի թ. 1686 (Կ. Գ. 1644), գրուած 1675 թուին Մարկոս գրչէն. տեղն անծանօթ (կը բովանդակէ՝ 1. Եղիշէ, 2. Ղեւոնդ, 3. Մեկն. Մարկոսի, 4. Մ. Սոբրեանցի, 5. Դաշանց թուղթ: Հմտ. Մ. Արեւնոր. Պատմութիւն Հայոց, հրատ. Մ. Արեւնորի եւ Ս. Յարութիւնեանի, Տիփլիս 1913, էջ ԺԳ):

5. Կարապետ արքեպիսկոպոսի օրինակն ի Տիփլիս: Բոլորգիր. ուր կան՝ 1. Ղեւոնդ, 2. Պատմ. Վրաց, 3. Ասողիկ, 4. Լաստիվերտացի, 5. Ձեռք (նորոգ): «Մատենան չունի յիշատակարան, այլ չմարթէր հնագոյն լի-նել քան զ200 ամս» (տեղեկութիւնք Հ. Ե. Սէթեանի՝ Սարգիսեան, Յուլիան. Մատենաբ. 1673 (Rappports, III, p. 63): Ձեռագիրս պէտք է փնտռել այժմ Էջմիածնի:

6. Վենետիկի Մխիթարեանց թ. 218, թղ. 86ա—137 (Սարգիսեան՝ Յուլիան, Բ, էջ 277): Արտագրութիւն մը թ. 5 օրինա-

կէն՝ հոգացողութեամբ Հ. Ե. Սէթեանի, 1836ին:

7. Պարիսի Bibliothèque nationale/Supplément arménien, 49 (տե՛ս Macler, Catalogue, Nr. 209, էջ 116): Հանուած թ. 5 Ձեռագրէն, օրինակութեամբ Կ. Վ. Շահնա-զարեանի: Ասոր վրայէն կատարուած է 1857ի հրատարակութիւնը (տե՛ս էջ 6):

8. Պետերբուրգի Ասիական Մուսէոնի օրինակը. «copiée sur le manuscrit de Mgr. Carapiet, archevêque arménien de Tiflis», par Jean Nazarof. L'original etait du XVIIe siècle. 1842: Այսպէս ծանօթագրած է անգլո-ամերիկեցի Պետերբուրգի Պատկանեան՝ իւր ուսուցչէն թարգմանութեան ժամանակ (տե՛ս Յատաճար. V):

9. Պարիսի Bibliothèque nationale/Suppl. 110 (Macler, Nr. 208, p. 115) օրինակութեամբ E. Dulaurierի, 1851ին թ. 8 Ձեռագրէն:

10. Կ. Եղեանի օրինակը. գրուած ԺԸ. Կարուն՝ կը բովանդակէ՝ 1. Մ. Սոբրեանցի, 2. Ասողիկ, 3. Լաստիվերտացի, 4. Եւսեբեայ Եկեղ. Պատմութիւն, 5. Աղաթանգեղոս եւ Դաշանց թուղթ, 6. Մեսրոպ երէց, 7. Ձեռք, 8. Փ. Բիւզանդ, 9. Եղիշէ, 10. Ստ. Օրպէլեան, 11. Պատմութիւն Հայունեաց խաչակրեան, 12. Պատմութիւն Մեծ Սոկրատ փոքր, 13. Միք. Ասորի, 14. Վարդան, 15. Կիրակոս, 16. Թովմ. Մեծ, 17. Սմբատ (Եր-ճոփեցի (Երկրորդ գրչէ). Ձեռագրիս մասին պակաս. երրորդ գրչէ): Ձեռագրիս մասին տես Ստեփանոս Ասողիկ, հրատ. Մ. Մայիս-տես Պետերբուրգ 1885, էջ 17—18: Այս օրինակի վրայէն կատարուած է Եղեանի հրատարակութիւնը: 1849ին Բրոսէ (Rapports, III, p. 59) տեսած էր զայն Էջմիածնի Մատենադարանի մէջ: Հոն գտնուելու է Մատենադարանի Եղեանի Մատենա-դարանը փոխադրուած է Էջմիածնի:

11. Էջմիածնի կարիքեան Յուլիանի «Ղեւոնդեայ մեծ վարդապետի Պատմութիւն Մահմետի քառածալ մեծ բոլորգիր, գրեալ ի թղթի ի Սարգսէ. ունի զՄահմետի պատմութիւն եւս եւ զԳանկն. չունի զյիշատակարան. ի սկիզբն ունի զթերութիւն»: Յուլիան. ի սկիզբն տեղեկութիւնը կը հային թ. 1681 Ձեռագրին (= մեր թ. 1): Պէտք է ըննել Ձեռագիրը ի մերձուս:

յաշխարհն Հայոց ընդ կողմն Պարսից» (էջ 44):

Ղեկնդի քով կը պակսին այժմ Բաղրթի եւ Եմրանի անունները: Կը յիշուի միայն Մահմետ, որուն իշխանութեան տարիները քսան կը նշանակուին, հաշուած մինչեւ փախուստը, այս ինքն Հիճրէի առաջին տարին (622). ուստի մինչեւ մահն (632) կը ստացուի ճշդիւ 30 տարի. այն է՝ Բաղրթ 9, Եմրան 12, Մահմետ 9 = 30 (հմմտ. եւ Սամ. Անեցի 81—82): Բայց Միթարի յառաջընթացին այնպէս երկիմաստ ձեւով է, որ դժուարին է յեցած անոր վրայ յանդիլ որոշեղբարակացութեան մը ի նպաստ Ղեկնդի: Անեցւոյ քով Բաղրթի եւ Եմրանի յիշատակութիւնը ուրիշ աղբիւր կ'ենթադրէ: Մեզի ոյժ կու տայ սակայն Ասողիկ (էջ 119). «Ամիր-ալ-Մուսնիքն Տաճկաց եւ որ ինչ յաւուրս նոցա գործեցաւ: Այլ դոյզն ինչ յառաջ քան դմահն Խոսրովու († 628), յութեորդ ամի Հերակլէսի կայսեր (618) եւ ի ԿԸ թուականին Հայոց (619), երեւեցաւ Մահմետ ի Չքաստանէ (= Տաճկաստանէ), որդի Աբդլայի, մարզարէ Տաճկաց... (քաղուածներ Սերիոսէն եւ Ղեկնդէն): Իսկ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրոյ մեռանի ի ԺԱ ամի Հերակլէսի (621/2): Եւ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Աբուբարք, Օթման եւ Ամր՝ ամս 1Ը»: Ասողիկ, որ ունեցած է այս տողերու համար աղբիւր՝ Ղեկնդի Ա. գլուխը, գիտէ ոչ միայն Մահմետի Աբդլայի որդի ըլլալը, այլ եւ անոր երեւման թուականը՝ Հերակլի ութերորդ տարին: Երեւումէն մինչեւ մահը 2 տարուան անջրպետ կը զնէ (Ղեկնդ ունի Ի), որ պարզապէս ծագած է անկէ, որ սխալ իմացած է Ղեկնդի տողերը եւ այս հասկացողութեան վրայ հիմնած իր ժամանակագրական հաշիւը: Այս սխալը այնքան կարեւոր է, որքան անոր ծանօթութիւնը Մահմետի անձի շուրջը, կարկառուն սակաւարտութեան մէջ ալ, որ հիմնուած կ'երեւայ Ղեկնդի վրայ: Թերեւս նաեւ Կիրակոս Գանձակեցի, որ իւր աղբիւրներու մէջ կը յիշէ յանուանէ զՂեկնդ, Մահմետի անձի եւ գործոց մասին գրած ժամանակ (էջ 32—34) աչքի առջեւ ունեցած ըլլայ նաեւ Ղեկնդի տեղեկութիւնները Մարզաբէի մասին: Թովմայ Արծրունի գիտէ նման

Ասողիկն՝ Մահմետի հօր անունը (էջ 99). բայց դժուար է հաստատել թէ Թովմայի ծանօթ եղած ըլլայ Ղեկնդի մատենը:

Ինչպէս ալ ուղենք մեկնել այս խնդրը, անվիճելի կը մնայ թէ Ղեկնդի մատենը սկիզբէն կորուստ մ'ունեցած է. այն տեղ կար ընծայական մուտք մը եւ գլուխ մը նուերուած Մահմետի երեւման:

Խնդրոյս ուրիշ լուծում մը տալ փորձեց Հ. Բ. Սարգիսեան, որ «Անանունի կամ Կեղծ-Սերիոսի» կարծուած հանդոյցը լուծել աշխատած ժամանակ այսպիսի միտք մը հրապարակի վրայ գրաւ («Բաղրթայէ», 1915, էջ 38—39. առանց բաժանակից ըլլալու իր տեսութեան՝ կը ներկայացնէմ դայն բառ առ բառ).

«Գրուածիս [Սերիոսի Արքայացանկի] հեղինակն է, ըստ իս, Ղեկնդ երէց, եւ ժամանակագրութիւնս [= Արքայացանկը] կը գտնուէր անոր Արարացոց Պատմութեան սկիզբը — դուրսէ աւելի ընդարձակ ծաւալով: Այս բանս կը հաստատուի պատմութեան հրատարակութեամբ, ուր ոչ միայն կը պակսի ո՛ր եւ է Յառաջարան, այլ եւ այն տեղէն կը սկսի Արարացոց պատմութիւնը, ուր կ'աւարտի Անանունի [= Սերիոսի] Բ. գլուխը: Գարձեալ պատմութեանս վերջարան յիշատակարանէն ակն յայտնի կը տեսնուի, թէ այդ գրուածքը բոլորովին տարբեր արտոյտ կը կրէր ի սկզբան իր վրայ — քան ինչ որ ստուած է ի Պետերբուրգ 1887ի հրատարակութեան ճակատին վրայ, — այսինքն. «Պատմութիւն Ղեկնդի վասն ժամանակագրաց տանս Թորգոմայ»: Կիրակոս (Յառաջարան) հետեւեալն եւս կը յաւելցնէ առաջնոյն վրայ. «Ղեկնդ Երեցու Պատմութիւն... որ զոր ինչ գործեցին Մահմէտ եւ աթոռակալը նորա ընդ աշխարհս ամենայն եւ առաւել եւս ընդ ազգս Հայոց»: Արդ՝ պատմական այս երկու տուեալներէն կը հետեւի, որ Ղեկնդի գրած պատմութիւնն՝ երկու Գարդուրիներէ կամ Գիրքերէ բաղկացած էր, որոնցմէ առաջինը — որ կը կրէր վերի մեծատառ վերտառութիւնը [իմա՝ «Պատմութիւն Ղեկնդի վասն ժամանակագրաց տանս Թորգոմայ»] — բացառապէս Հայոց ժամանակագրական պատմութիւնը կը պարունակէր մինչեւ 652—663 թուական փրկչին: Իսկ Բ. գլուխը՝ Մահմէտէն սկսեալ (որը սակայն այժմ կը պակսի) եւ յաջորդաց պատմութիւնը կ'ընէր մինչեւ ցամա 788, նոսրագրութեամբ

կերտ ստուգիւ որդի էր Շահբարի. հմմտ. Tabari, von Nöldeke, Leyden 1879, էջ 359—360.

[= Կիրակոսի յառաջ բերած] խորագրի ներքեւ:

Գլխակարգութիւն մատենի: — Եղեան հետեւելով իւր օրինակին՝ բաժնած է Ղեկնդի Պատմութիւնը Ա.—ԽԲ. գլուխէն երու. Շահնազարեան սակայն չէ նկատած իւր Ձեռագրին մէջ նման բաժանումներ. եւ հարկադրուած է ինքնակամ ըստ քմաց զլիսակարգել (Ա.—Ը): Պէտք է հանդոյցիս լուծման համար ձեռք առնել հնագոյն օրէնակը. ես չեմ յիշեր այժմ թէ ինչպէս է հան հատածներու բաժանումը: Բայց կ'ենթադրեմ թէ անկէ ծագած միւս օրինակները միօրինակ չեն պահպանած սկզբնական բաժանումները: Այսպէս վեհեղի Ս. օրէնակը Եղեանի հրատարակութեան Գ. գլուխն ունի Գ., եւ է. գլուխն՝ 2 (տե՛ս նոր Բաղրթը Հայկազենան լեզուի. Երաստ, գում բառերու տակ). ուստի գլխով մը ես կը մնայ:

Թէ Ղեկնդի մատենը նոյն ինքն հեղինակէն ստորաբաժանուած էր հաստուածներու, յատուկ խոստարանութիւններով, զբալի է, թէ եւ շատ տեղ կրճատուած է այժմ: Կը յիշեմ «Վասն Աշոտի իշխանութեանն եւ այրեցածին Հոռմի եւ մահուանն Աշոտի» (էջ 16, գլ. Ե): «Վասն Մօրին կուրին» (էջ 19, գլ. 2): Այսպիսի խոստարանութիւն մը կ'ենթադրէ նաեւ գլ. Գ, էջ 12. զոր կը կարգամ լրացնելով. Յազգս իշխանութեանն Մուսախայ եւ Եթէ զիւրոյ յաւուրս նորա էր իշխանն Գրիգոր. եւ որ ինչ անցք անցին ընդ աշխարհս Հայոց. եւ մահուան իշխանացն»:

Ամբողջութիւնը: — Տեսանք թէ սկզբնաւորութիւնը տուած է իւր ամբողջութենէն. ճշդիւ չեն պահուած գլուխներու բաժանումներն եւ խոստարանութիւնները: Կը սպասուէր որ էջ 12, Գ. եւ Գ. գլուխներու միջեւ խօսք ըլլար Այլ ամիրապետի եւ Մուսախայի մէջ եղած խնդիրնու մասին: Թղթի մը կամ տողերու անկում տեղի ունեցած կ'երեւայ էջ 14, տ. 15, ուր ընդհանուր մը կրած է ամիրապետներու ուղիղ յաջորդութիւնը. դուրս մնացած են Մուսախայ Բ. (683) եւ Մուսան Ա. (683—685): Այս անունները կը պակսին նաեւ Թովմայ Արծրունու (էջ 104) եւ Ասողիկի (էջ 122) գանկերու մէջ: Թերեւս Ղեկնդի աղբիւրը թերութիւն ունեցած է հոս: Պատմական մասը ուրիշ կողմանէ զգալի թերութիւն մը

ցոյց չի տար: Այս ծաւալով գիտէ զայն նաեւ Ասողիկ (էջ 135):

Թերեւս ընդմիջարկութիւն ըլլան ԺԳ.—ԺԵ. գլուխները Ղեկնդի մատենին մէջ: Այս կէտին պիտի անդրադառնանք յետոյ:

Վերջաբանութիւնը: — Այն յանկարծական վերջաւորութիւնը որով կ'աւարտի Պատմութիւնը, բոլորովին անսպասելի է Ղեկնդի գրչի տակ: Ձեռագրները յայտնապէս կը գրեն թէ «կատարեցաւ»: Բայց ես չեմ կարող հաշուուիլ այն մտքի հետ, թէ մեր խորհող եւ զգածուող, խրատարանող եւ ողբացող պատմիչը այսպէս յանակնկալս բաժնուէր իւր ունկնդիրներէն, առանց վերջին հրաժեշտի խօսք մ'ուղղեալու անոնց: Ինձ կը թուի թէ Ղեկնդ գրած ըլլալու էր հուսկ բան մը, որ թէ եւ չի տեսնուիր այսօր իր Պատմութեան օրինակներու մէջ, բայց կար այն երբեմն սկզբնաւորին մէջ: Ինձ կը թուի թէ այդ վերջաբանականը հասած ալ է մեզի, բայց բանական սկզբնաւորէն, ենթարկուած փոփոցուած սկզբնաւորէն եւ զետեղուած ուրիշ մեծ գործի փոխութեան եւ զետեղուած թոյլ չէ տուած մինչեւ օրս անդրադառնալ գրուածքին իսկական պատճառին:

Ինձի կ'երեւայ թէ այն Ողբը, որ կցուած է Մովսէս Խորենացոյ Հայոց պատմութեան, իւր նախնական ձեւի մէջ վերջաբանական էր Ղեկնդի Պատմութեան:

Այս կարեւոր խնդրոյն քննութիւնը պիտի ունենայ իր պատշաճ տեղը մեր սուսնասիրութեան մէջ:

4. ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ԲՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ'ամփոփեմ այս տեղ Ղեկնդի մատենին շուրջը հրատարակուած գրականութիւնը:

1. Արշալանք Արարաց ի Հայս. արարեալ Ղեկնդ վարդապետի Հայոց: Ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբ Կարապետ Վ. Շահնազարեանց: Փարիզ 1857, բաղեա Վ. Շար հայ պատմագրաց):

Այս Ա. տպագրութեան առթիւ քանի մը խօսք H. Petermann, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1861, էջ 397—398:

2. Պատմութիւն Ղեկնդեայ մեծի վարդապետի Հայոց. Բ. տպ. (հրատարակութիւն Կ. Եղեանի). Ս. Պետերբուրգ 1887,

